

АГНОНИМЛАРНИНГ ПЕРСОНАЖ НУТҚИДАГИ УСЛУБИЙ ЎРНИ

(Шароф Бошбеков асарлари мисолида)

Гавҳар Анданиязова,

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси

Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти, 1-босқич таянч докторанти.

E-mail: gavharandaniyazova@gmail.com

Аннотация

Ҳар бир ижодкор бирор асар устида ишлар, ёзган асарининг ўқишли бўлишини мақсад қилар экан, албатта, қаҳрамонлар нутқининг таъсирчанлигига, индивидуаллигига ва унинг руҳиятини очиб беришга эътибор қаратади. Қаҳрамонлар нутқи эса асарнинг эстетик таъсирини кучайтириш учун тилнинг барча грамматик воситаларидан усталик билан фойдаланиш, моҳирона танлаш, шунингдек, янгидан янги ифода воситалари яратиш имконини беради. Шароф Бошбеков асарларида ушбу лисоний воситалардан бири бўлган – агнонимлардан қаҳрамон нутқининг табиийлиги ва индивидуаллигини таъминлаш мақсадида моҳирона фойдаланилган.

Калит сўзлар: нутқ, тафаккур, моҳият, тил, сўз, услуб, агноним, қаҳрамон нутқи.**METHODOLOGICAL ROLE OF AGNONYMS IN THE SPEECH OF THE PERSONAGE**

(On the example of Sharaf Bashbekov's works)

Gavhar Andaniyazova,

Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan

Institute of Uzbek language, literature and folklore, Stage 1 base doctorate.

E-mail: gavharandaniyazova@gmail.com

Annotation

Every creative person works on a work, aiming to make his work readable, of course, the hero's speech focuses on the influence, individuality and openness of his spirituality. And the speech of the heroes makes it possible to skillfully use all the grammatic tools of the language, skillfully choose, as well as create new means of expression in order to make the aesthetic impact of the work. In the works of Sharaf Bashbekov, one of these linguistic means – agnonyms were skillfully used in order to ensure the naturalness and individuality of the hero's speech.

Keywords: speech, contemplation, essence, language, word, style, agnonym, hero speech**МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ РОЛЬ АГНОНИМОВ В РЕЧИ ПЕРСОНАЖА**

(На примере работ Шарафа Башбекова)

Гавхар Анданиязова,

Академия наук Республики Узбекистан

Институт узбекского языка, литературы и фольклора

Базовая докторская степень 1-го этапа.

E-mail: gavharandaniyazova@gmail.com

Аннотация

Каждый творческий человек работает над произведением, стремясь сделать свое произведение читаемым, конечно, речь героев фокусируется на влиянии, индивидуальности и открытости его духовности. А речь героев дает возможность умело использовать все грамматические средства языка, умело выбирать, а также создавать новые выразительные средства для того, чтобы произвести эстетическое воздействие произведения. В произведениях Шарафа Башбекова умело использовалось одно из таких языковых средств – агнонимы, чтобы обеспечить естественность и индивидуальность речи героя.

Ключевые слова: речь, созерцание, сущность, язык, слово, стиль, агноним, речь героя
Рус тилшунослигида кейинги даврларда она тилида кўпчиликка бутунлай ёки қисман номаълум, нотаниш, тушунарсиз ёки кам истеъмолдаги бўлган сўзлар агнонимлар деган ном билан умумлаштирилмоқда. Бунда “агноним” термини “билинмаган, тушунарсиз, номаълум” ном деган маъноларга асосланади¹.

Шуни таъкидлаш лозимки, агнонимларни сўзларнинг лексик-семантик моҳиятига дахлдор объектив ҳодиса сифатида эмас, балки сўзни идрок этиш билан боғлиқ субъектив ҳодиса сифатида баҳолаш тўғрироқ бўлади. Бу ҳодисани тилдаги омоним, пароним, антоним, синоним каби сўз гуруҳлари қаторида эмас, балки тилдан фойдаланувчининг лисоний-идрок лаёқати билан боғлиқ ҳодиса сифатида ўрганиш мумкин. Асарда ганстер, гуманизм, пионер, фотоэлемент, реанимация, фойе, коэффициент, садист, стипола, радиола каби истеъмол доираси чегараланган сўзлар, айрим соҳа вакилларигагина маълум бўлган сўзлар – терминлар агнонимлар сифатида ишлатилади.

Агнонимлар айрим лексик-фразеологик бирликларнинг кам ишлатилиши билан боғлиқ ҳодиса сифатида талқин қилинган ҳолатлар ҳам мавжуд. Лекин, шундай лексик-фразеологик бирликлар борки, улар кам ишлатилгани ҳолда кўпчилик учун тушунарлилигини йўқотмаган бўлади. Бирликларнинг кам ёки кўп ишлатилиши тамоман субъектив ҳолат бўлиб, уни агнонимга боғлаш мантиқан тўғри бўлмайди. Кўп

¹ Йўлдошев М. Бадиий матннинг лингвопоэтик тадқиқи. ДД. –Тошкент, 2009, 244-б

ишлатилган тақдирда ҳам кенг омма учун тушунарсиз ёки мавҳумлигича қолиб келаётган бирликлар мазкур термини остида ўрганилади.

Агнонимлар “тушунарсизлик” доимийлик хусусиятига эга бўлади. “Тушунарсизлик” куйидаги гуруҳлардаги сўзларда кўпроқ кузатилади:

- а) истемолдан чиққан лексик-фразеологик бирликлар;
- б) истемол доираси чегараланган лексик-фразеологик бирликлар;
- в) маъноси контекст ёрдамида реаллашадиган лексик-фразеологик бирликлар.

Бу муаммо тадқиқини дастлабкилардан бўлиб бошлаган мутахассислар маълум лексик-фразеологик бирлик куйидаги талабларга жавоб берган тақдирдагина агноним сифатида талқин қилиниши кераклиги ҳақидаги фикрларни илгари сурадилар:

1. Бир тилдаги сўзлашувчиларга бутунлай тушунарсиз бўлгани ҳолда истемолда қайсидир даражада мавжуд бўлади: саноч, лўккавой
2. Бир тилда сўзлашувчилар томонидан эшитилган, лекин анланмаган бўлади: фойе, садист, мадонна, ганстер, фельдшер каби
3. Тил эси муайян сўзни қайсидир соҳага тегишли эканлигини хабардор, “буни фақат маълум бир соҳа эгаларигина билади” деган фикрда, лекин аниқ айтиб бера олмайди: антропоген, контрибуция, гуманизм каби.
4. Тил эси муайян сўзнинг қандайдир предмет номи эканлигини билгани айтиб бера олмайди: кофеин, саноч
5. Тил эси муайян сўзнинг энг умумий бўлган томонини билгани ҳолда унинг хусусий томонларини айтиб бера олмайди: гангстер, вакуум.

Шунингдек, тил эси муайян сўзни нутқ жараёнида кўп ва ўринли қўллангани ҳолда маъносини билмаса ёки тушунтириб бера олмаса ҳам мазкур бирликни агноним сифатида қабул қилиш мумкин.

Агнонимларнинг юзага келиши сўзларнинг истемол доираси ҳамда лексик-семантик парадигмалари билан бевосита боғлиқ. Агнонимик бирликлар кўпчилик учун тушунарсиз бўлган сўзлардир. Қолган “озчилик” тушунгани ёки ўз нутқида бемалол қўллай олгани билан “кўпчилик” учун бу ҳолат ўзгармас бўлиб қолаверади. Бадиий матн, албатта, ўқувчи ёки тингловчига қаратилган бўлгани учун унинг яхлитлигича эстетик идрок этилиши ва тегишли тарзда талқин қилиниши фавқулотда муҳим. Шунинг учун ҳам бадиий матн унсурларининг ўқувчи ёки тингловчи томонидан тўлиқ тушунилиши ёки тушунилмаслиги масаласи долзарбдир. Шунга кўра бадиий матннинг лингвопоэтик таҳлилида, ҳатто шартли равишда бўлса-да, ана шундай тушунилишида муайян нотаомликлар мавжуд бўлган сўзлар гуруҳи – агнонимларга эътибор берилиши мақсадга мувофиқ. Табиийки, агнонимларни сўзларнинг қандайдир янгича гуруҳлаштирилиши тарзида тушуниш тўғри бўлмайди. Улар ўқувчи ёки тингловчи томонидан тушунилиш даражасига кўра сўзларнинг, айтиш мумкин бўлса, шартли равишдаги глобал умумлаштирилишидир. Шунинг учун ҳам эскирган сўзлар, турли

касб-хунарга оид сўзлар, турли терминлар ва яна бошқа бир қатор сўзлар гуруҳлари агнонимлар ичида бирлаштирилиши мумкин. Керак бўлса, агнонимларни тил эгаларининг барчаси томонидан эркин, зўриқишсиз, қулай тушуниладиган сўзларга қаршилантириш жоиз бўлар, яъни агноним – (айтайлик) “гноним”. Яна шуни айтиш керакки, бадиий адабиётда агнонимлар (юқорида эскирган сўзлар, шевага хос сўзлар (уларнинг маълум қисмини агноним дейиш мумкин) кабиларда кўриб ўтилгани сингари) алоҳида эстетик вазифа бажаради.

Ўзбек адабиётида эътироф қилинган, китобхонлар тарафидан севиб ўқиладиган бадиий асарлардан агнонимларга оригинал мисоллар топиб, уларни лингвопоэтик жиҳатдан таҳлил қилинса, мазкур ҳолат анча ойдинлашган бўларди. Агнонимларнинг бадиий матнда услубий мақсад билан қўлланилиш ҳодисасини (паронимларнинг паронамазияни ҳосил қилгани сингари) агнонамазия деб аташ мумкин. Агнонамазияга юкланадиган вазифалар сирасига қахрамонлар дунёқарашини, комик эффект яратиш ҳамда иллюстратив функция бажариш кабиларни киритиш мумкин. Қуйидаги матнда келтирилган агноним бирликлар, асосан, фармацевтика бўйича мутахассис нутқида (домланинг маърузасида) қўлланилган бўлиб, иллюстратив характер касб этади. Китобхон учун бу сўзларнинг англаниши у даражада муҳим эмас. Фақатгина қахрамоннинг фаолият ўрни ҳақида маълумотга эга бўладилар, холос:

Эркак. ..Шамоллаганда қанақа дори ичилади? Наф...нафталин эмас-а?. Нима эди?

Аёл. Аспирин.(35)

Соли. Йўқ, геологлар ишининг қийинлигини айтаман-да. Романтика дейишади.(64)

Хусан. ..Кимга айтяпман?! ..Каратэми дейман? (82-83)

Пирмат. Ҳовлиқасан-ей. “Юблей, юблей!” Ана “юблей” Ҳеч зоғ йўқ. Керак одам дилграм уради.(123)

Олим. ..Ўликғордан олиб келган суякларинг худди биз ўйлагандай бўлиб чиқди!

Эшитяпсанми, худди биз ўйлагандай бўлиб чиқди! .. Раҳматулла, антропометрик маълумотга қараганда, сенинг суякларинг антропоген даврига тааллуқли бўлиб чиқди!

Йўқ, сенинг суякларинг эмас, антропоген эмас, полеолит даврига мансуб бўлсин. ..Ҳаммаси бизнинг фикримизни тасдиқлаб турибди. Ҳаммаси, ҳаммаси, ҳаммаси! (126-127)

Олим. Нима? Дадангиз? Ҳавас қилгулик, ҳавас қилгулик! (Қулмат билан қўл олишиб)

Олим Баротович. **Палеантрополог** (127)

Олим. ..**Экспромт**. Так, сизга нима деб мурожаат қилдик энди? **Отчество** масаласида индамадингиз.(127)

Қулмат. ..Шунга шартта колхоз берган **қўшоғизни** тўғрилаб, барини **аристон** қиладилар-у, ўттиз чақирим йўл босиб, жамоага топширадилар, хўпми.(128-129)

Пирмат. Бор, **саноч** олиб чиқ.(140)

Драматик нутқда кулги ҳосил қилишнинг усуллари кўп. Агнонимлар ҳам кулгили вазият яратишнинг ўзига хос воситаси бўлиши мумкин. Бунинг энг яхши намуналарини драматург Шароф Бошбековнинг “Темир хотин” комедиясида кўп кўриш мумкин. Қуйидаги матндаги Қўчқорнинг бир нечта сўзининг маъносини билмаслик натижасида комик эффект юзага келган:

Олимжон. Мана ҳозир “оилани **планлаштириш**” деган бир гап чиқиб турибди.

Қўчқор. **Нима-лаштириш?**

Олимжон. **Планлаштириш.** Бу гапнинг маъниси шуки, яхши яшаш учун болани уч-тўрттадан оширмаслик керак.

Қўчқор. И!.. Худонинг ўзи бериб турса, нима дейсан.

Яна бир ўринда шундай ҳолатни кўрамиз:

Олимжон. (ҳовлини кўздан кечириб). Хафа бўлманг-у, Қўчқор ака, кеннойимга ҳам қийин-да. Аҳволни қаринг: ҳалиям ўчоқ, ҳалиям тезак ёқилади. **Прогресс** йўқ.

Қўчқор. **Нима-грес?**

Олимжон. **Прогресс.** Тараққиёт.

Қўчқор. **Прогресс** бор. Илгари тезак ёқиларди, энди тезакни саляркага булаб ёқяпмиз.

Яхши ёняпти. Тўғри овқатдан сал-пал ҳиди келади-ю, лекин ўрганиб кетар экан одам.

Бу асарда қўлланилган агнонимлар бош қахрамон Қўчқорнинг нутқини индивидуаллаштиришга хизмат қилиш билан бирга бутун бир халқ дилидаги дардни кулги баҳонасида айтиб оляпти десак адашмаймиз.

Мисоллардан кўринадики, асосан Олимтой ва бошқаларнинг нутқида замонавий, русча-интернационал сўзлар Қўчқор каби кишилар учун агноним-маъноси тушунарсиз сўз бўлади. Айтиш мумкинки, ёзувчи аслида қахрамоннинг ўзи учун агноним бўлган баъзи сўзларни ҳатто ясайди, қахрамон бу сўзларнинг бошқалар учун ҳам агноним бўлишидан хузурланади ва шу тарзда тақдим этади, бу ҳолат қахрамоннинг ички қиёфасини таъкидлашга хизмат қилади. Ёзувчи қахрамон тилида агнонимларни киноя билан ишлатиш орқали унинг нутқини ҳам индивидуаллаштиради, агнонимлар поэтик актуаллашади:

Ҳасан. ..Ахир биз **Жунглида** эмас, ҳар тамонлама ривожланган мамлакатда яшяпмиз!
(108)

Ҳусан. ..”Ана, **ядернийда** ишлайдиган Фатхулла аканг Японияда лексия ўқиб келиб, маҳалладаги Абдурайим носфурушнинг тобутини ҳам кўтариб кетаверади”, дейдилар.(114)

Пирмат. **Лўккавойга** ўтираётиб шопир бола қаёққа юрай, деганида, индаёлмай тамшаниб қолдинг-ку. Кейин мен айтдим кунботишга ҳайда”. деб.(135)

Олим. ..Энди отам, шоир бола салкам **гениал** шоир-у...

Қулмат. **Генерал?**

Олим (кулиб) Шунақа деса ҳам бўлади.(134)

Умуман, агнонимларнинг барчасини ҳам бадий матнда лингвопоэтик таъкид олишга мойил бирликлар сифатида қараш ва уларнинг алоҳида эстетик вазифа бажаришини таъкидлаш жоиздир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ёўлдошев М. Бадиий матн лингвопоэтикаси. Монография. –Т.”Ўзбекистон” НМИУ, 2019.
2. Аврорин В.А. Проблемы изучения функциональной стороны языка. – М., 1975.
3. Yuldashev M., Andaniyazova D. The aesthetic function of literary text // International scientific and current research conferences. “Science and innovation in the XXI century: current issues, discoveries and achievements - II” Hawaii, USA. Conference Date: 17-06-2021. P.26-31. Doi - <https://doi.org/10.37547/iscrc-intconf09>
4. Ёўлдошев М. Бадиий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлили асослари. -Тошкент, Фан 2007.
5. Қурбонова М, Ёўлдошев М, Матн тилшунослиги. Тошкент, “Университет”. 2014
6. А.Ҳожиёв. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. -Т: ЎМЭ 2002.
7. Бошбеков Ш. Темир хотин (трагикомедия).www.ziyouz.com кутубхонаси
8. Бошбеков Ш. Эшик қоққан ким бўлди?– Т. “Шарқ” 2021.